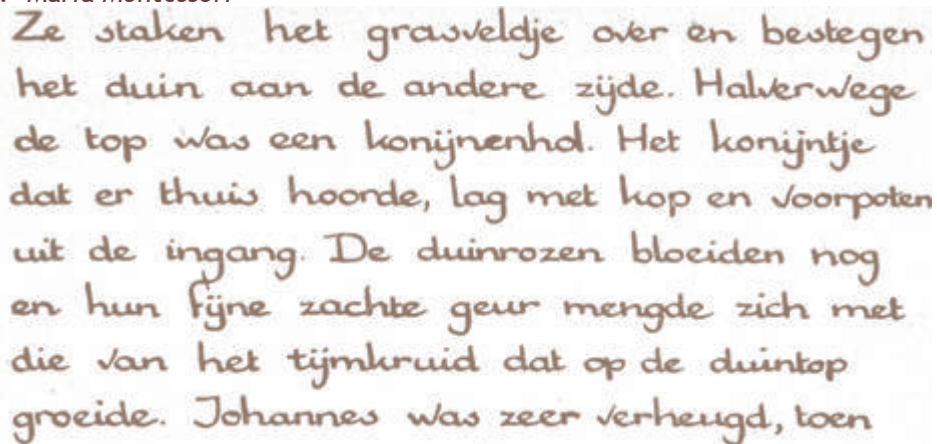

Invloed van blok- en lopend schrift op de persoonlijkheid van kinderen

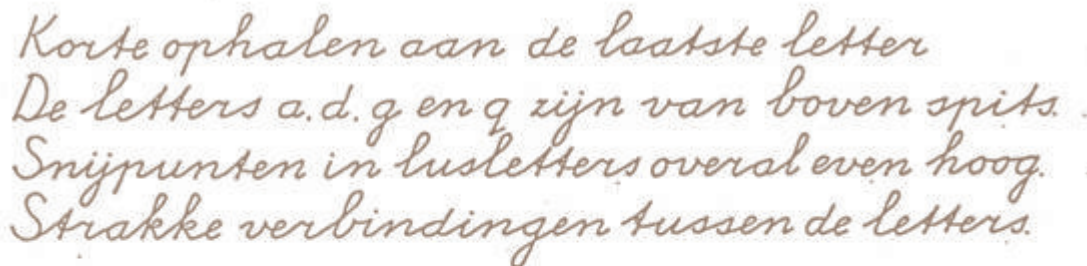
Dick Schermer

'Deze beweging is zó individueel, dat ieder van ons, hoewel wij dezelfde letters hebben leren zetten, in zijn schrift zijn eigen karakter neerlegt, en er evenveel verschil van handschrift is, als er mensen zijn. Zo wordt ons handschrift een der duidelijkste en onuitwisbaarste 'tekenen', waaraan onze persoonlijkheid is te herkennen.' Maria Montessori

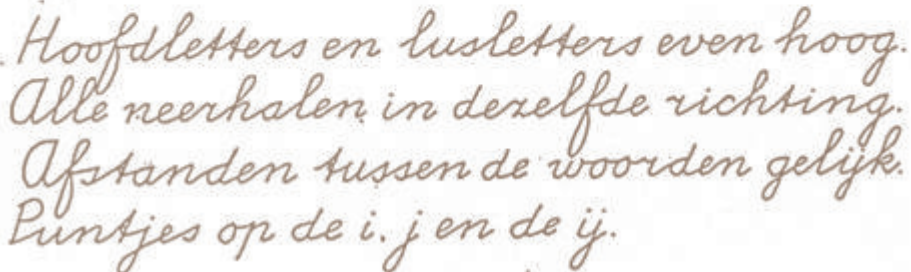

Ze staken het graveldje over en bestegen het duin aan de andere zijde. Halverwege de top was een konijnenhol. Het konijntje dat er thuis hoorde, lag met kop en voorpoten uit de ingang. De duinrozen bloeiden nog en hun fijne zachte geur mengde zich met die van het tijmkruid dat op de duintop groeide. Johannes was zeer verheugd, toen

Handschrift van Paulien (1937, klas 6) volgens 'Verbonden blokschrift', Schalijs

Korte ophalen aan de laatste letter
De letters a, d, g en q zijn van boven spits.
Snijpunten in lusletters overal even hoog.
Strakke verbindingen tussen de letters.

Hoofdletters en lusletters even hoog.
Alle neerhalen in dezelfde richting.
Afstanden tussen de woorden gelijk.
Puntjes op de i, j en de ij.

Enige handschriftcriteria van 'Schrijven in de basisschool', Van Engen (versie 1995)

Een andere kijk op kinderschrift

Met Montessori zijn wij van mening dat kinderen in hun handschrift van meet af aan en in toenemende mate hun karakter tot uitdrukking brengen. Ook al leren zij allemaal eenzelfde lettervorm aan, dan nog zal het een leek opvallen, dat er duidelijke verschillen zijn wat betreft schriftkenmerken zoals grootte, breedte, helling, vorm en druk.

Op grond van dit inzicht uitte zij destijds forse kritiek: 'De methodemakers hebben wel het schrift bestudeerd, maar niet het schrijvende kind.'

In dit artikel gaan we na wat er in de literatuur bekend is over de invloed van 'blokschrift' en 'lopend schrift' op de **persoonlijkheidsvorming** van kinderen. Eerst volgt een schets van de ontwikkelingen op het gebied van schrijfmethoden en schriftsoorten vanaf het begin van de 20^e eeuw. Dan wordt vermeld wat onder blokschrift en lopend schrift wordt verstaan. Vervolgens worden van beide schriftsoorten kenmerken genoemd, die volgens grafologen van invloed zijn op de persoonlijkheidsontwikkeling van kinderen. Wat is er aan de hand met het schrijven in ons land?

Rond 1900 leerden kinderen op school een sierlijk en verbonden schuinschrift. Vanaf omstreeks 1925 deed het blokschrift, met sobere, steile, onverbonden letters, zijn intrede. Kort daarna volgde het eveneens steile, verbonden koordschrift. Een reeks nieuwe schrijfmethoden verscheen en verdween weer, de eenheid was ver te zoeken. In 1958 presenteerde de Hoofdc commissie voor de Normalisatie van het Schrijfonderwijs in Nederland Normblad NEN 2296. Hierin werd de grondvorm van de schrijfletters voorgelegd. Nieuwe methoden dienden voortaan een schrijfletter aan te leren die licht rechtshellend, matig verbonden, snel te schrijven en in hoge mate leesbaar moest zijn. En opnieuw verschenen er diverse schrijfmethoden, ditmaal georiënteerd op het normblad. In onze tijd is de verscheidenheid wederom groot

- linkshellend, steil, rechtshellend, onverbonden, verbonden, blokletters, schrijfletters. De overtuiging van Altera (1964), die stelde 'De eenheid komt vanzelf weer', laat daarmee wel heel lang op zich wachten in schrijfland.

Sinds de wet op het basisonderwijs (1985) is schrijven geen apart schoolvak meer. Het werd een leer- en vormingsgebied binnen het domein schriftelijk taalonderwijs. De minister wil per augustus 2005 het volgende kerndoel voor schrijven invoeren: 'De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur.'

Nog wordt er vooral in de lagere leerjaren van de basisschool schrijfonderwijs gegeven, via speciale schrijflessen, met schrijfmethoden en in schrijfschriftjes. De kwaliteit van het handschrift gaat echter zienderogen achteruit. Dat komt niet alleen door de wet op het basisonderwijs. Onze samenleving lijkt steeds minder belang te hechten aan een duidelijk leesbaar en vlot geschreven handschrift. In de opleiding is de aandacht voor dit handwerk geringer dan ooit. De plaats van de tekstverwerker neemt alleen maar toe.

Ondanks al deze sombere geluiden blijven er, zoals gezegd, nieuwe of herziene schrijfmethoden verschijnen! Voor gewoon, maar ook voor speciaal en remediërend onderwijs - met 'blok' of 'lopend' schrift als uitgangspunt. Soms bezit eenzelfde methode beide versies; in het ene geval kan vanaf het begin de ene of de andere versie worden gekozen, in het andere geval kan halverwege de basisschool worden overgestapt.

In het najaar van 2004 was een grote uitgever van plan een symposium te houden voor belangstellende onderwijzers. Aanvankelijk viel de keuze op 'Blok schrift versus lopend schrift', kennelijk een actueel thema. Wij stelden voor om ook aandacht te geven aan de invloed van beide schriftsoorten op de persoonlijkheidsontwikkeling van kinderen. Het thema werd later verruimd tot 'Leren schrijven: hoe en waarom?'

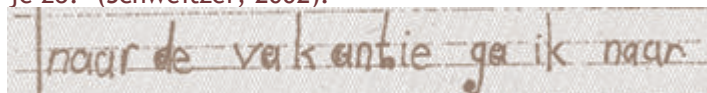
Wat verstaan we onder blok schrift en lopend schrift?

Met '*blok schrift*' bedoelen we hier rechtopstaande letters, ook wel druk- of leesletters genoemd, die los van elkaar worden geschreven.

Als eerste illustratie een regel van eersteklasser Tonny uit 1939, na drie maanden schrijfonderwijs volgens de methode 'Blok schrift' (Schalij, 1927):

Als tweede illustratie een regel van derdegrader Anna uit 2002, na een jaar schrijfonderwijs met de methode 'Schrijven leer je zo!' (Schweitzer, 2002):

Met '*lopend schrift*' bedoelen we hier rechtshellende letters, ook wel cursieve of schrijfletters genoemd, die met elkaar verbonden worden geschreven.

Als eerste illustratie een regel uit voorbeeldenboekje 1 van de methode 'Ritmisch Schrijven' uit het eerste halfjaar van klas 1 (Engelhart, 1955):

Als tweede illustratie een handgeschreven regel uit de introductiebrochure van de methode 'Schrift' (ThiemeMeulenhoff, 2004):

Schriftkenmerken die de persoonlijkheid beïnvloeden

Schriftelling

Inleiding

De kwestie 'recht' of 'schuin' is van veel meer betekenis dan die van de lettervormen. Tazelaar was er omstreeks 1930 al van overtuigd, dat de schriftelling een individuele aangelegenheid is, die samenhangt met de persoonlijkheid van de schrijver.

De schrijfhoek wordt wel de 'barometer van het gevoel' genoemd. Ze drukt de verhouding uit tussen gevoel

en wil, geeft informatie over het sociale contact van een kind. (Altera/11,14,29)

De moderne schrijfmethode, voor zover zij een rechtshellende letter aanleren, variëren in schrijfhoek van ongeveer 75 tot 85 graden. (Schermer/1999)

Schrijfhoek heeft te maken met de 'emotional direction' en de mate van 'emotional control'. Ze wijst op het verband tussen de innerlijke en uiterlijke wereld van de schrijver. Zo'n 66 procent schrijft rechtshellend, 15 procent linkshellend en de resterende 8 procent rechtop. (Gardner, 1993/15,16)

De gemiddelde hellingshoek van het handschrift van alle Europeanen is - ook zonder invloed van het schoolvoorbeeld - in de loop van de laatste decennia wezenlijk steiler geworden: het overwicht van verstand op het gevoel! (Schelenz, 1958/257)

De schrijfhoek is een belangrijk schriftkenmerk; de uitgeoefende druk is daarbij een ander aspect, dat meetelt. Wij laten het hier, gemakshalve, echter buiten beschouwing. (Arends-Scheers, 2004)

Specifiek

Steil: overheersing van het verstand (positief), koelheid (negatief). (Engelhart/30)

Natuurlijke steilheid doet tot een rustig, gelijkmatig temperament besluiten; bij gesloten letters tot een weinig woorden gebruikend, afwachtend, rustig gedrag, soms zelfs tot onverstoortheid (flegma), ontbrekend initiatief. (Schelenz/257)

Steil, rechtopstaand schrift wijst erop, dat het kind weinig openstaat voor vriendschappen en genegenheid; het toont geen behoefte aan sociaal contact. (Lesourd/22)

Rechtopstaand (heden): onafhankelijk persoon, zeker van zichzelf, beargumenteerd en realistisch, kan leven en werk goed aan. Kritisch oordeel, ambitieus. Lijkt soms koel. Emoties worden beheerst. Trouw, rechtvaardig, trots, vasthoudend, geremd, eenzaam, terughoudend. (Santoy/22)

Als je rechtop schrijft, ben je van mening, dat je geniet van je onafhankelijkheid en dat je ook veel gezond verstand bezit. Je kunt verantwoordelijkheid dragen en bent wel praktisch. Kwaliteiten: consequent, geniet ervan teamlid te zijn, integer, neigt naar compromis, onafhankelijk, nuchter, realistisch, betrouwbaar, zelfverzekerd, beheerst, praktisch, standvastig. (Tew/47)

Verticaal: hoofd controleert het hart, zakelijk/nuchter persoon, onafhankelijk gevoelsmens, kan goed alleen werken, gebrek aan spontaniteit, kan bij crises emoties onder controle houden. (Gardner/16)

Rechtshellend: overheersing van de verbindende gevoelens (positief), onbezonnenheid (negatief). (Engelhart/30)

Rechtshellend schrift geeft aan, dat het kind sociaal, open en bereid is zich aan te passen. (Lesourd/22)

Vooroverhellend (toekomst): goede sociale aanpassing, ambitieus persoon, evenwichtig. (Santoy/21)

Het 'normale' rechtshellende schrift laat het 'normale', gezonde kind zien, dat de dingen rondt zegt, zoals het ze vindt en daarmee de volwassenen vaak in ernstige verlegenheid brengt! Rechtshellend schrijft dus het natuurlijke, nog onbevangen kind met levendige wilsaandrang. (Schelenz/258)

Als je rechtshellend schrijft, betekent het, dat je makkelijk vrienden maakt en je ook vaak gezellig bent. Kwaliteiten: avontuurlijk, moedig, energiek, ondernemend, enthousiast, vooruitziend, vriendelijk, houdt graag keuzes open, dynamisch, reislustig, open, hartelijk, vriendelijk, spontaan. (Tew/47)

Een rechtshellende schrijver prefereert vriendschappen, de toekomst, meegaandheid en extroversie. (Gardner/15)

Rechtshellend: kan eigen mening geven, gelooft in eigen opvattingen, onafhankelijk denken, extrovert, toekomstgericht, open en expressief, hartelijk en vriendelijk, weinig impulsief. (Gardner/17)

Linkshellend: zelfoverwinning (positief), gemaaktheid (negatief). (Engelhart/30)

Linkshellend schrift duidt op een kind, dat bang, timide, sterk gebonden is aan het gezin, zich misschien ook verzet. (Lesourd/22)

Achteroverhellend (verleden): introvert, eenzaam persoon, defensieve, gereserveerde, voorzichtige houding. Grote geestelijke onafhankelijkheid. Aanleg voor neurosen. Diverse complexen, seksuele remmingen, narcistische en egocentrische uitingen, koppigheid, concentratievermogen. (Santoy/22)

Als je linkshellend schrijft, ben je geneigd je gevoelens voor jezelf te houden. Je kunt voorzichtig zijn en hopen dat je, door je emoties niet te tonen, zult voorkomen te snel te worden gekwetst. Je bent ook voorzichtig bij het maken van vrienden, maar als zij jou eenmaal als vriend kiezen, ben je heel trouw. Kwaliteiten: voorzichtig, vastberaden, onafhankelijk, houdt anderen op afstand, bescheiden, heeft tijd nodig om alleen te zijn, praktisch, kiest voor een-op-een contact, kalm, gesloten, beheerst. (Tew/48)

De linkshellende schrijver richt zich naar het verleden en weg van mensen, naar introversie en zichzelf. (Gardner/15)

Linkshellend: bedachtzaam, onafhankelijk, objectief, niet meevoelend, moeite om gevoelens te uiten, op zichzelf staand, mogelijke verdringing en geremdheid, moeite om zich aan te passen, besluiteloosheid wat betreft kleur, dessins, materiaal en dingen met betrekking tot zichzelf, zoals kleding, auto, vrienden. (Gardner/17)

Een grondregel luidt: De betekenis die aan steil, rechts- of linkshellend schrift wordt toegekend, hangt

van het verdere niveau van het betreffende handschrift af.

Verbondenheid

Inleiding

In de mate van verbondenheid komt de individuele gedachtegang tot uitdrukking, ook de wijze waarop de letters worden verbonden, worden door de persoonlijke geaardheid beïnvloed. Voor een normaal kind geeft de verbinding, logisch verenigen van meerdere letters (gedachten!), geen enkel probleem. (Schelenz/246)
Gemiddeld worden er 3 à 4 letters aan elkaar geschreven, waarbij de i- en t-verbindingen buiten beschouwing worden gelaten. Er zijn uitersten mogelijk, van met elkaar verbonden woorden tot totale onverbondenheid; in het laatste geval wordt dan elke letter, soms zelfs elk letterelement, los van het voorgaande geschreven. (Engelhart/34)

Letters kunnen op verschillende manieren worden verbonden, bijvoorbeeld gegroepeerd verbonden (in kleine groepen), schijnverbonden (later aangebracht), immaterieel verbonden (luchtverbindingen). (Halbertsma/42,187)

Specifiek

Volledig onverbonden letters komen in kinderschriften normaal gesproken niet voor. (Schelenz/247)

Onverbonden: gedachterijkdom, opmerkingsgave (positief), gebrek aan logica, onvermogen tot abstract denken (Engelhart/34)

Onverbondenheid: wijst op aanpassingsproblemen en doet vaak vermoeden, dat het kind moeite heeft om ononderbroken bezig te zijn. (Lesourd/24)

Onverbonden: sterke intuïtie, auditief geheugen, streven naar helderheid en perfectie, remmingen, apathie; soms huichelachtigheid en valsheid, wanneer het schrift niet-harmonisch is. (Santoy/135)

Onverbonden: deze schrijver denkt in korte, krachtige opwellingen en is in staat om makkelijk van het ene onderwerp op het andere over te springen. Hij heeft vaak een ongebruikelijke en creatieve fantasie.

Kwaliteiten: artistiek, creatief, ondernemend, vindingrijk, fantasierijk, houdt van veel afwisseling, reislustig, geestelijk alert, open voor nieuwe ideeën, spontaan. (Tew/52)

Onverbondenheid is een teken van afzondering, van afscheiding, en kan leiden tot aantrekkelijke nieuwe dingen of tot vervreemding. (Gardner/36)

Volledige (juiste) verbondenheid = vloeiende wijze van uitdrukken. (Schelenz/246)

Verbonden: combinatiegave, systematisch denken (positief), gedachtearmoede, vluchtigheid van gedachten (negatief) (Engelhart/34)

Verbondenheid wijst primair op een goede motorische aanpassing, bovendien echter ook op continuïteit in denken en handelen. (Lesourd/24)

Verbonden: analytische geest, visueel geheugen, goed concentratievermogen. (Santoy/135)

Verbonden schrift: logisch denken, gestadige gedachtestroom, aanpassing aan de omgeving, vasthoudendheid en volharding, behulpzaam, gebrek aan initiatief, afhankelijk. (Gardner/35)

Verbondenheid zegt iets over het begrijpen van de dingen, maar niets over de manier van verwerking. Heiss stelde: hoe meer een schrift verbonden is, des te meer beleeft de persoon een continuerend en vloeiend associërend leven. (Arends-Scheers, 2004)

De wijze, waarop letters met elkaar worden verbonden, kunnen ons nader informeren over de verschillende denkstijlen van kinderen, zoals stapelend (cumulative) denken, onderzoekend (analytical) denken, samenhangend (comprehensive) denken, neutraal (indifferent) denken. (Hayes & DeLapp, 1991)

Conclusies

De richtlijnen (Normblad NEN 2296) voor het schrijfonderwijs hebben, ook een halve eeuw later, nog altijd niet de verhoopte eenheid gebracht. Integendeel, de verscheidenheid en daarmee verwarring lijkt groter dan ooit!

Welke schrijfmethode ook als uitgangsschrift wordt gekozen, ze dient aan deze principes te voldoen:

- a een duidelijke vorm van iedere letter, die niet verwisseld kan worden met een andere letter, dus
 - b verbonden schrift, dat uitgaat van het woord-in-één-beweging; geïsoleerde, losse schrijffletters m
 - c rechtshellend schrift met een hellingshoek van 75-85 graden van de neerhalen met de basislijn.
- (Van der Hout/52)

We moeten allereerst nagaan welke schrifthelling het kind van nature kiest. Men heeft gevonden, dat meer dan 90% van nature rechtshellend schrijft. En dit is vanuit grafologisch standpunt bezien heel goed te verklaren. Rechtshellend handschrift wijst op overheersing van de verbindende gevoelens (banden met ouders, familie, vrienden), op ongedwongenheid en openstaan voor anderen. Dit zijn allemaal eigenschappen, die in de kinderlijke aard liggen. (Engelhart/61)

Het schrijfonderwijs moet uitgaan van een rechtshellend verbonden schrift en voor de linkshandige een linkshellend verbonden schrift. (Door het blad of schrift linksom te draaien, kan een linkshandige ook

rechtshellend schrijven! Praktijkervaring van A. Schoemaker)

Eerst leren lezen, dan pas leren schrijven! Het schrijven mag men dus niet opofferen aan het aanvankelijk leesproces. We leren geen losse schrijffletters in woordverband en leren geen blokletterschrift aan. (Litière/60)

We sluiten aan bij één van de fundamentele beginselen van de klassieke grafologie, door er met nadruk op te wijzen: *een afzonderlijk, uit zijn verband gerukt schriftkenmerk, zegt op zich weinig; men dient de zeggingskracht van een handschrift in z'n totaliteit te zoeken.* (Peugeot/179)

De blokletter is stoer, te hard, te gevoelloos, ontdaan van elke emotionele expressie; hij getuigt van een beheersing van geometrische vormen (rechte lijn en cirkelboog) en van een wilskracht (door de verticale stand) die het kind vreemd zijn. Er werd (en wordt nog altijd, DS) geen rekening gehouden met de geaardheid en de graad van rijpheid van het kind. (V.d. Pavert/54,112)

Met steil schrift corresponderen specifiek mannelijke eigenschappen: overheersing van het verstand, een zekere koelheid en terughoudendheid. Als we kinderen dwingen om steil te schrijven, - en dat doen we als we uitgaan van een steil uitgangsschrift -, dwingen wij ze ook een schijnhouding van volwassenheid aan te nemen. In welke mate dit remmend op de karaktervorming werkt, is onmogelijk exact met cijfers en feiten aan te tonen. Maar ieder die zich ingeleefd heeft in de innige relatie, die er tussen handschrift en karakter bestaat, voelt intuïtief aan, dat we hier iets misvormen aan het karakter. (Engelhart/61,62)

Een variabele, die het meest aan verandering onderhevig is, blijkt de overgang van verbonden rechtshellend schrift naar blokschrift en omgekeerd. Dit komt meer voor dan wordt verwacht. Leerlingen, die lopend schrift hebben aangeleerd, kiezen vaker voor blokschrift dan leerlingen in de tegenovergestelde situatie. (Haenen-van der Hout, 1974/538)

Een kind, dat later op blokschrift overgaat, zal nooit zo onverbonden schrijven als onverbonden schrift is aangeleerd. Dan zijn er boven de letter de verbindingen en makkelijke letters worden dan toch verbonden. Het schrift hoeft dan niet zo statisch te zijn als het voorbeeld van Schalijs. (Arends-Scheers, 2004)

Het jonge kind schrijft met heel zijn wezen, het zet gelukkig nog geen masker op. Dat wezen mag er zijn en we mogen aan de verdere vorming meewerken, door te zorgen dat er geen vervorming op-treedt. De leerkracht houdt plezier in zijn werk, doordat hij de leerling zich optimaal ziet ontplooiën. De leerling houdt plezier in het werk, doordat hij schrijfonderwijs op maat heeft gekregen. Een delicate en moeilijke opdracht, maar als ze lukt een taak die veel voldoening schenkt. (Sprekend Schrift/ Schermer & Schoemaker/40)

Na alle miljoenen die aan het onderwijs ten koste worden gelegd, mag men toch wel verwachten, dat het schrift de kinderen 'opvoedt' en niet hun geestelijke ontwikkeling schaadt. Dit is helaas wat gebeurt ... Het belangrijkste is dat de onderwijzers, de inspecteurs en de afdeling Lager Onderwijs van het departement van O.K. & W. niet beseffen dat schrijven een psychische uitdrukking van de schrijver is ... Laat de grafologen, èn individueel èn als organisaties, hun stem laten horen tegen deze denaturering van het schrift. (Wijnholds, 1956/6)

Als we ooit ernst willen maken met een welgemeend advies, dan is het wel dat van Engelhart uit 1954: 'In verschillende landen is het heel normaal, dat een schrijfmethode eerst goedgekeurd wordt door een grafoloog. Als daar in Nederland ook de nodige aandacht aan werd besteed, zouden vele van de (in een regelmatig tempo van ongeveer twee per jaar) verschijnende schrijfmethoden niet uitgegeven worden. Door het handschrift te verbeteren, verbeteren we ook het karakter. (73,76)

Een kind wil van nature groeien en zich ontwikkelen. Dit is symbolisch: naar rechts! Vooruitgaan. Het steile remt daarbij af en het onverbundene ook. (A. Schoemaker)

Geraadpleegde literatuur

Inleiding tot de grafologie, B. Engelhart, Breda, 1954

Verbonden blokschrift, M.A. Schaly, Groningen, 1955

Het schrijfonderwijs op de lagere school, H.W.J. Wijnholds, in: Mededelingen van het College van Beheerders van de Stichting Orde van Practiserende Graphologen, 's-Gravenhage, jan.-mei 1956 en jan.-mei 1957

Pädagogische Graphologie, Die Schriftdeutung im Dienste der Erziehung erläutert an 190 Schriftproben, E. & L. Schelenz, München, 1958

Naar beter handschrift, B. Engelhart e.a., Utrecht/Antwerpen, 1959

De weg naar eenheid in het schrijfonderwijs psychologisch-didactisch verkend, J. Altera, Groningen, 1964
Schrijven, Proeve van een fenomenologische benadering, C.G. van der Hout, Groningen, 1967

Erkenne dein Kind in seiner Handschrift, M. Lesourd, Bern / München, 1967
Longitudinaal handschrift-onderzoek, C.G. Haenen-van der Hout, in: Pedagogische Studiën 1974 (51)
Kind, school en schrijven, Didactische aanwijzingen voor het schrijfonderwijs, J. v.d. Pavert / D. Zuiderveld, Amsterdam/Brussel, 1975
Handboek Grafologie, C. Santoy, Rijswijk, 1986
Guide To Children's Handwriting, R. Hayes & M. DeLapp, Honolulu, 1991
Entwicklungsstadien des Schulalters im Spiegel der Schrift, J. Peugeot, Leer, 1992
Instant Handwriting Analysis, A Key to Personal success, R. Gardner, St. Paul, 1993
Het Kinderhandschrift, Ontwikkeling en Beoordeling, L. Hamstra-Bletz, Amsterdam, 1993
Was Bilder und Handschrift verraten, So helfe ich meinem Kind, C. Santoy, Neuwied, 1994
Compendium Grafologie, T.M. Halbertsma & J.M.J. Klementsich, Aerdenhout/Hattem, 1996
Handwriting Analysis, Can you read your character?, J. Tew, Shaftesbury, 1998
Schrijfmethoden in de 20e eeuw, Ademen ze een tijdgeest en mensbeeld?, D. Schermer, Zevenaar, 1999
Sprekend Schrift, D. Schermer & A. Schoemaker-Ytsma, Zevenaar/Nieuwleusen, 2001
Mijn kind leert schrijven (en hoe kan ik helpen), Een gids voor ouders, leerkrachten en hulpverleners, M. Litière, Tielt, 2002
Sprekender Schrift, D. Schermer & A. Schoemaker-Ytsma, Zevenaar/Nieuwleusen, 2002
Reacties op het eerste ontwerp van deze bijdrage, G. Arends-Scheers, e-mail d.d. 17-12-2004
DS/21.10.04/02.01.05/19.02.05

[terug naar Artikelen](#)